

הלאומי הנפלא, שנקרא בשם „שלום-עליכם“. הוא נתן תמיד מסוה על פניו, מסוה של בדיחות הדעת ושל ליצנות קלה, את המסוה הזאת לא הסיר מעל פניו עד יום מותו ולא נתן לאיש, ואולי גם לבני-ביתו, להסתכל במעמקי נפשו היוצרת, הסובלת והמשתתפת בצערו של כל העולם היהודי. את „קודש-הקדשים“ שלו, את נשמתו נשמתו התמימה לא גלה לשום איש.

סופר-העם הזה, עם כל עליונותו, עם כל כשרונו הגאוני לשמוח בחיים ולהתענג על מחוות הטבע ועל חיוניות היצירה, עם כל בהירות רוחו וצלילות דעתו הרגיש תמיד בסתרי נפשו את צער האומה, את צערם של הגלות והנדודים; ולא עוד, אלא שהרגיש גם בצערם של בעלי-חיים, בצערו של כל הטבע, אשר גם הוא ישים על פניו מסוה של אור ושל חדוה מבריקה, שלום-עליכם הביא תמיד את כל קוראיו, את כל שומעיו לידי שחוק בריא, לידי שחרור מסבל משא-החיים, אולם הוא בעצמו נשא בחבו יגון עמוק**).

בכל פעם שהייתי מסתכל בעיני רוחי למסתרי נפשו של שלום-עליכם המתלוצץ, הייתי מעלה על לבי את זכרון המעשיה, שקראתי לפני שנים רבות:

לרופא חולי-הנפש הצרפתי שארקו, שהיה מפורסם בדורו בכל הארצות, בא פעם אחת, בין יתר החולים, אדם זר ומוזר, שבקש תרופה למחלתו, מחלת המרה-השחורה. שארקו יעץ לו לרחוץ בשרו פעמים ביום במים קרים. אחרי זמן-מה בא אליו החולה עוד הפעם: התרופה לא הועילה במאומה. עוד היגון מוצץ את נפשו, והוא חי כל הימים בצער מדכא נפש. נתן לו הרופא סמי-מרפא שונים – לא הועילו. בא החולה עוד הפעם אל הרופא, יעץ לו הרופא: להעביר זרמי השמל על בשרו ולעשות טיולים ארוכים בכל יום, כדי לחזק את עצביו. אולם כל התדבבלות האלה לא יכלו להפיג את צערו של נכה-הרוח ולבדה מעט את דעתו. אז קרא שארקו לחולה הנואש: לו לעצתי תשמע, אז תלך אל התיאטרון של להקת המשחקים האיטלקים, שם תראה ושם תשמע את הליצן הידוע נ. ותצחק די שבעך. אמש הייתי בתיאטרון זה וצחקתי כל הערב, כאשר לא צחקתי מעולם.

- לא יועיל, אדוני הרופא!
- מנין לך זה? ואני אומר לך, כי הליצן נ. ישמח רוחך, כי אין איש, אשר יוכל לעמוד בפני בדיחותו.
- ואני יודע לנכון, כי את רוחי העצוב לא יבדה...
- איך תדע זה מראש?
- יען כי אנכי הוא הוא אותו הליצן, אשר ראית אמש בתיאטרון.

* * *

כשמת שלום-עליכם בשנה שעברה, התאבלו עליו כל שדרות העם היהודי בכל הארצות והמדינות. התאבלו עליו, כאשר לא התאבלו עוד על שום סופר יהודי או עברי. כשנדוד דבר מותו של שלום-עליכם, הרגיש העם היהודי את האבדה הגדולה, אשר אבדה לו, ויבכה העם את הסופר היחיד והמויחד לו בכשרון יצירתו העממית. כולנו ידענו, כי שלום-עליכם מת בעצם כח יצירתו, בעוד אשר לא נמר את עבודתו הגדולה והכבירה, בעוד אשר לא נמר לכתוב את תולדותיו, תולדות האדם

** בכחזבת, שכתב שלום-עליכם בחייו בשביל מצבת קברו, אנו מוצאים את השורות הבאות:
ועת העולם מלא שחוק פיו, בכתה נפשו במסתרים
צחל, מתח לו בפי, עד אל עליון בשמים
(מתרגמו של י. ד. ברקוביץ)

בשורות המעשות האלה גלה הסופר בפעם הראשונה והאחרונה את סוד נפשו הגדול. —
ה. בריינין.

ראובן בריינין.

שלום-עליכם*.)

(זכרונות.)

א.

אנחנו, החיים בדור הזה, וביחוד אנחנו הסופרים, ידענו, הכרנו לא רק את שלום עליכם הסופר, כי אם גם את שלום-עליכם האדם. אנחנו עוד שמענו את קולו, הקשבנו את שירתו העליוה והמלאה בדיחות-הדעת. ידענו לא רק את היצירה, כי אם גם את היוצר. אולם גם אנחנו, הסופרים והמבקרים, לא ידענו ולא הכרנו עוד כראוי את שלום-עליכם האדם ואת כל מצפוני נפשו העשירה; לא ידענו ולא הכרנו כראוי את שלום-עליכם המספר, המהתל, הצייר והמשורר העממי, עם כל הכבוד הרב, אשר הלקנו לו בשנות חייו האחרונות, עם כל החבה המיוחדת והנאמנה, אשר הרגשנו אל הסופר ההולך למוות, לא שגמנו לב כל-צרכנו אל החייון

* המאמר נכתב למלאת שנה למותו של שלום-עליכם והגיע לדינו זה עתה. המערכת.

לא ידעתי? האמנם כדאי וראוי אנכי, שיטפלו בי וכמה שאני כותב? כדאי-כדאים, האמנם גם סופר כבריינין ישים לבו לדברי-הבל כאלה? בכך אופן נהייתי מאד מדברייך, וכמעט שתחילתי להתייחס ארץ בעצמי ולא מה שאני כותב בכבוד יותר גדול, ועל זה ראוי אתה לתודה נאמנה. אלה היו דברי שלום-עליכם בקירוב, אם גם לא אות באות. לא ידעתי אז, אם מכתבו של הסופר המנוח נכתב מתוך תמימות יתרה או מתוך פקחות יתרה, ואם נאמרו דבריו, המובאים, בסגנון של פעג דק, או הם דברים כהויתם. האמנם לא ידע שלום-עליכם את ערכו האמתי ואת ערך יצירותיו, כי התפלא על הסופרים האחרים, שהחלו אז להקדיש לו מאמרים קצרים אחרים, שבכל אופן לא היו שווים הרבה? הן במאמרי הנזכר מחקתי את הסאה במה שנוגע לתהלתו של הסופר וקמצן הייתי במה שנוגע לתארי-כבוד וכנויי-חבה; הן לא שלמתי להסופר אף החלק היותר קטן, היותר דל מהמס שהייתי חייב לו בתור קרא פשוט ובתור מבקר. על כן היה הדבר לפלא בעיני; בשביל מה ועל שום איזה דבר זכיתי, כי שלום-עליכם ישלח לי מכתב מלא תודה וברכה, ובתוך עצם תודתו הוא מביע ספקותיו, אם כדאי והגון הוא, כי בכלל יטפלו בו! מה זאת - ענה יתרה או גאה יתרה? אולי נעקץ הסופר על שלא שמתי לב ארץ כראוי? שמרתי את הדבר בלבי. באותה שנה בא שלום-עליכם לברלין ויבוא גם אל ביתי. חדשים אחרים ישב אז בברלין, הקריא אחדים מצעוריו באספה גדולה, שרוב הבאים היו יהודים אשכנזים, וגם הם נהנו וצחקו הרבה, ובאותם החדשים, שישב שלום-עליכם בברלין, כתב הרבה וגם חלה הרבה, חלה וגם כתב. ואם ירד מעל ערש-דויו היה בא לבית-הקהל "מונופול", ושם הייתי נפגש אתו פעמים אחדות בשבוע. והנה גם בשיחתי בקרב חבורה קטנה של סופרים ממיוחדעינו עורר בלבי את השאלה: מתרצץ הוא הסופר ושוף את לעגו המר ורק מעמיד פנים שפ תם, או באמת תם הוא בכמה וכמה מעניני החיים, ובאמת אין הוא ידע את ערכו הגדול והאמתי? באותם הימים עברה ביני ובינו רוח רעה. איזה שפן רקד בינינו, איזו אי-הבנה, מצדי או מצדו, התגנבה בינינו, ואת חטאי אני מזכיר היום; לא ידעתי או לערוך את הדמות הנכונה לא להסופר המנוח ולא לפניני יצירתו. נלחמתי או מלחמה עזה עם מעריצי השפה היהודית וספרותה, ומשוחר הייתי מקנאתי להשפה העברית, שבאמת היה גם שלום-עליכם אחד מאוהביה הנאמנים, אשר ידע להוקיר, כבן גדול לעמו, את ספרותה העתיקה והחדשה גם יחד.

פגשתי את שלום-עליכם בשנת תרס"ח גם בהאצג בקונגרס הציוני. הוא בא שמה גם אל אספת "עבריה" ויטה איזן קשבת לדברי כל הנאמרים, אשר הודיע להם חבה יתרה, אף כי לא חדל מהתלוצץ על הנלחבים, גם בההאצג לא עמדתי על אפיו של סופרנו זה. ספריו הם אמנם גלויים לכל קורא בהם, גם רמזותיהם וסודותיהם בהירים, צלולים ושקופים כל-צרכם, בשום אופן אין לעקם ולסרס את הכתוב בהם, ובוה נדמה לסופרי-המופת הגדולים שבכל אומה ולשון, אולם בנפשו של הסופר פנימה היו פרשות סתומות וחידות נפלאות לי. את סודות-נפשו לא הציג מעולם החוצה, והנה, כעבור שבע שנים אהדי ראיתי את שלום-עליכם בפעם האחרונה בהאצג, בא הסופר בסוף חודש יוני, בשנת תרע"ה למונטריאל, בקנדה, ויתארח בביתי כשבוע ימים, במשך ימי שבתו בביתי הכרתי את הסופר והאדם שבו מקרוב, הכרתי את נשמתו הגדולה, וחידות רבות שבנפשו נפתרו לי. שתי רשיוות היו בנפשו, אחת של פקחות יהודית ואחת של תמימות יד, ואין מלכות אחת נוגעת בחברתה, תמימות זו היא מתנת-אלהים, אשר ניתנה להיוצר שבו, הוא ידע וגם לא ידע את ערכו האמתי. מעין יצירתו היה תמיד פתוח ונובע, ולא החזיק טובה לעצמו על הדברים שהוא כותב, דברים, אשר באו בפי עמו בחסד אלהים, מבלי אשר ידע חבלי-לידה, יש אשר האמין, כי כך הוא כל אדם, או, לכל הפחות, כל סופר, יש להעיר: חבלי-לידה לא ידע, כי מעין יצירתו היה פתוח אל שרשי העם ולא כחות יצירתו הנסתרים, אבל הוא ידע צער-גידולם של ירדי-ירוחו ועמל מפוחם ומנוקם, קשה היה לו להאמין,

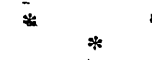
והסופר, אשר זכה עוד בחייו לקהל הקוראים היותר גדול, לקוראים בכל שדרות העם, כותו ומפלגותיו.

בהיות הסופר זל אתנו, לא ידענו להוקיר ולכבד את שלום-עליכם בעל הנפש הרחבה והעמוקה, לא ידענו להעריך כמו את האדם והמשורר בו, לא ידענו גם את כל ערכו, כל נדיבותו וכל הסדה של יצירתו, אשר ינקו בארפי פיות מכל התחומים, מכל הגבולים ומכל הזרמים העליונים והתחתונים אשר בחיינו, בחיינו הגלויים והנסתרים.

אחרי מות שלום-עליכם לקחתי את כל ספריו וקראתיים זה אחר זה, קראתיים בשבתי בוד, הרחק מאדם העיר, קראתיים בשום-לב ובנפש ערה, או נגלה לפני, בפעם הראשונה, בכל גדלו, בכל שעור קומתו הרוחנית ובכל עשרו הרב, או נוכחתי, כי ירושה גדולה, גדולה מאד, השואר הסופר לבני עמו, הסופר, אשר היה המתנה היותר יקרה, אשר נתן אלהים לבני-הגולה העגומים והעומים, או ערץ לבי ואחיש הקרבי מעין גאווה לאומית על שיש לנו, היהודים, גם בגולה מספר, מהתל ומשורר נזה, אשר שפך אור רב על מחשבי אדונו ועל רפשי הבעות של גלותנו, או נוכחתי, שאם רוצים אנו לדעת את שלום-עליכם בכל גדלו, צריכים אנו לקרוא את כל כתביו, כל אשר יצא מעשו, כי אז יגלה לנו עולם גדול ומלא נפשות, גלגולים, מעמדים, טפוסים, צללי בני-אדם וגם צללי צלליהם, או יגלה לפנינו העולם היהודי של ארצות הגלות, עולם מלא נשים וגברים, ילדים, נערים וקננים; יהודים בריאים בגופם ורוחם, וגם יהודים בעלי-מומים בגופם וברוחם; יהודים מדברים ויהודים מנגממים בלשונם, יהודים פקחים וגם יהודים שומים או משתמים.

אם נקרא את כל כתבי שלום-עליכם, יגלו לפנינו כל הי העם היהודי, תקותיו, מאוייו, דמיונותיו, חזיונותיו, חלומותיו, פונסותיו, מלאכותיו, מסחריו וכל מלחמת קיומו התלוי בנם, ורק אז תגלה לפנינו שפת היהודים המדוברת בכל עשרה, חריפותה ונעימותה, בכל במוייה, פתגמיה הקצרים והשנונים ובכל סגולותיה, המיוחדות לה לבדה, כאשר קראתי את כל כתבי שלום-עליכם בבת-אחת, נגלה לי, כי הסופר המנוח לא מצא עוד את מבקרו, לא מצא עוד את מעריכו הנאמן.

אולם אין כונתי בפרק זה לדבר על שלום-עליכם המהתל, המשורר והאמן, זאת אעשה בפרקים מיוחדים, ואין אני בא הפעם אלא לצייץ שרשומים אחדים מתכונתו של שלום-עליכם בתור אדם. על דבר האדם - אדם מצוין במינו ובעל פסיכולוגיה מיוחדת - שבשלום-עליכם, על-דבר היוצר בעצמו, לא נכתב עד היום כמעט שום דבר, שיש לו ערך ידוע, ויהיו-נא השרשומים האחדים האלה לאמר בידי הסופר, אשר יבוא לכתוב את תולדותיו של שלום-עליכם.

בשנת 1906 התודעתי לשלום-עליכם בפעם הראשונה בעיר הרפואה מארינפאד, או שמעתי בפעם הראשונה גם את הקראתו באספה גדולה, לפני אורחים מארצות שונות, לא היה קץ להתפעלותי מהקראה זו שבכל דבור ודבור, מלה ומלה נתגלה כשרון נפלא של אמן, היודע להחיות בהברתו, בהשמעתו ובתנועת-פניו את הדברים שבכתב, אה האותיות המתות, בלא התאמצות יתרה, בלא העויות ובקמיון גדול של תנועות הפנים והפה החיה את מנחם-מנדיף מידופיין, לא את שלום-עליכם, כי אם ממש את מנחם-מנדיף בעצמו שמענו מספר את רוע מזלו, ימים אחרים אחרי זה הדפסתי במכתב העתי היומי, "אונזער לעבען" מאמר על-דבר הרושם, שעשה עלי שלום-עליכם, בשוכי לביתי, לברלין, מצאתי מכתב עברי מאת הסופר המנוח, המכתב היה כתוב בכתב יפה, בשפה עברית יפה וכדברי-תודה יפים, בשעה שאני כותב את דברי אלה, אין המכתב האמור לנגד עיני, אבל זוכר אני עוד היום את תכנון שלום-עליכם הביע לי תודה, על אשר הקרשתי לו מאמר מיוחד, בתוך יתר דבריו הוא מביע השתוממות על שבעת האחרונה ההלו סופרים אחרים לכתוב על אדותיו ועל-אדות ספריו, "האמנם יש בי לבר-מה, ואנכי

גי ישנם סופרים, שהם מקשים ללדת, ומה גם שהם עקרים ברוחם.
 בימי שבת שלום-עליכם בביתי - זה היה כתשעה חרשים לפני
 מותו - היו לו שעות, שהתאבק עם מר המות, והוא גם ידע בסתר לבבו,
 כי הוא הולך מאתנו. בכל זאת היה קם יום יום בשעה מויטכמה בבוקר
 ושוקד על עבודתו, כותב ומחק, מוחק וכותב, ובתוך עצם יסורי מחלתו
 היה מלא שמחת היצירה. גם באותן השעות, אשר בהן „ראה פנים אל
 פנים את הוד מלכותו, מלאך המות“ (לשון שלום-עליכם בהקדמתו
 לספרו „חיי אדם“), לא סר הרצון מעל שפתי, ואם נכנס איש אל חדרו
 היה מסביר לו פנים. ראיתי ונוכחתי, כי גם באותם הרגעים, שהקפו עליו
 יסוריו וכמעט נחנק מחוסר נשימה, גם אז היתה עינו פקוחה לראות את
 הצדדים המנוחכים בקרב האנשים העוטרים אותו. אולם גם מתחת
 הצדדים המנוחכים והרפיונות שבאנשים העמיק לחדויו אל נשמתם ואל
 יתרונותיה, גם בימים אשר תשו כחותיו היתה אזו תמיד פקוחה
 לשמוע אל כל דבור ודבור ואל כל הברה והברה, שיצאה מפי המדברים
 אתו, ואם שמע איזו מלה חדשה, ניב או פתגם חדש בשפה היהודית
 היה מבקש את המדבר אתו לחזור על זה, למען יצירי את הדברים
 החדשים או שנראו לו כחדשים בזכרונו או בפנקסו הקטן. ראיתי, כי
 שלום-עליכם מתאמץ ומשתדל להסתיר את יסורי מחלתו מעיני רואים,
 לכל יגרום להם צער, כעין אמונה עורת היתה בלבו, ששליחותו בעולם
 הוה היא לשמח ולברך את דעת הבריות, ולא חליצה, להביא יגון בלבם.
 בראותי בעיני את כל אלה, נוכחתי, כי במחיצתי מתארח אדם גדול
 ו„שלום-עליכם“ שמו: היסורים והמכאובים צרפו וזקקו את רוחו. רק
 אדם גדול, מספר ומשורר כחסד אלהים כמוהו, היה יכול להכריז על
 מחלתו המסוכנה בעשר שנות חייו האחרונות ולהקדיש ליצירתו את כל
 עתותיו, גם בשכבו אין-אונים על ערש-דווי וגם בימי נדודיו מעיר לעיר
 ומארץ לארץ. רק הרצון הכביר להריק את אוצרותיו הרוחניים ולפחת
 נשמת חיים ביצורי דמונו נתן לו אותם הכחות הנסתרים ואותה הדחיפה
 הפנימית לכתוב כמעט בלי דרף, מלבד הציורים, הרשימות, השיחות,
 החיוניות והספורים, שהיה כותב בשביל הדפוס, היה מרבה גם לכתוב
 מכתבים מלאים דברי חפץ, מחשבות, הגיונות, דברי נחמה ודברי רצון
 (אם יוציאו אף תלך אחד ממכתביו הרבים, יכילו סרכים אחדים ויעשירו
 את הספרות היהודית). רק אדם גדול מסוגל לזה.

ניששה אומר במקום אחד: האדם הגדול, אחרי אשר הריק את
 אוצרות רוחו, אחרי אשר הגיד מה שהיה עליו להגיד לבני דורו והדורות
 הבאים אחריו, ישמח בראותו, כי הגות צועד לקראתו, יען כי כבר הקדים
 להריק מטמוני נפשו בטרם בוא המות, והמלאך הממונה על ההרס
 והכליון לא ימצא עוד מה לכרות, כי אם גר של עצמות. כן ישוש
 האדם, שהריק כל אוצרותיו מארון הברזל, והוא רואה בליצה, כי אחד
 הננבים בא במהרת אל חדרו להריק את ארון החפצים היקרים. בלעג
 מסותר הוא מתבונן אל השודד, אשר ישבר את בריחי הברזל, בדעתו,
 שלא ימצא עוד מאומה בנגלי ארונו.

שלום-עליכם חשוש, שמא יקדמו המות בטרם יריק כל אוצרות רוחו,
 בטרם אשר ינצל את כל עברי נפשו. על כן מחר בעבודתו הנמרצה
 והכבירה להקדים את פני המות ולהתלוצץ גם עליו, אך, לאסונו הלאומי,
 הבהירו המות בעצם עבודתו ולא נתן לסופרנו להאריך עוד מעט את
 ימיו, למען יוכה לראות בעיניו את שדדורם של אחיו בארץ-מולדתו,
 למען יוציא משעבוד לגאולה, מעבדות לחירות גם את מנחם-מנדיל וגם
 את טוביה החולב, למען נראה אותם בצורתם החדשה ובגלגולם החדש,
 למען נראה את חלומותיו החדשים של דון קישוש היהודי ולמען נשמע
 את הפסוקים החדשים עם תרגומם החדש מפי טוביה מיודענו.

לא זכינו לזה, ואולי בעונותינו הרבים, עונות העם לסופריו וליצוריו,
 מת שלום-עליכם בטרם עתו.

(סוף יבוא)

ראובן בריינין.

שלום-עליכם.

(זכרון).

ב.

בהתארת שלום עליכם בביתי עשה עלי בשני מומנטים רושם חזק, רושם שיחיה בזכרוני עד יום מותי.

בבקר אחד (זה היה בחמישי לחודש יוני שנת 1915), השעה היתה מושכמה, ירד הסופר המנוח מחדר משכבו בקומה השניה אל הדר עבודתי בקומה הראשונה, כל בני הבית ישנו עוד שנתם, ובחדרי לא היה איש. שמעתי - יותר נכון: הרגשתי - את קול צעדיו הקלים, וארד גם אני אליו מחדר משכבי. ברכתו "צפרא טבא" - הסופר השיב על ברכתי ולא הוסיף דבר דבר. הוא התהלך בחדר עבודתי אנה ואנה צלול במחשבותיו, פניו החולניים, שהיו קמוטים ואפורים מתמול שלשום, העידו, כי שנתו נדרה עליו בליטה וכי הוא סובל בשעה זו יסורי גוף ורוח במדה פלתי מצויה, ראיתי כי דבר-מה לא נעים מתרחש בנפשו וקשה עליו הדבור, ולא שאלתיו דבר, אף כי דברים רבים היו לי באותה שעה לשאול את פיו, לא ערבתי את לבי להפסיק את חוט-מחשבותיו.

יש אשר הסופר-ההוזה משתעשע בנפשו את יצירי דמיונו וחותר את גור-דינם לשבט או לחסד; יש הגע של הריון רוחני לסופר, המתהלך בחדרו תפוש במחשבותיו: איזה רעיון חדש נצניץ במוחו, איזו נפש חדשה נללה לו בחויון, - ובא אדם, לו גם היותר קרוב, והפריע בשאלתו את היוצר בשעת יצירתו הפנימית והביא בזה, אולי, מיתה על העובר של מחשבה חדשה, או על נפש אחת ממשפחת הדמיון אשר להסופר. זהו חטא שאין לו כפרה, עון שרוב בני-אדם דשים בעקבם, וגם אין מרגישים בו.

כעבור שעה מועטה עמד הסופר על יד אחד השלחנות וירמוז לי באצבע, כי אנש אליו. נגשתי והחרשתי. המנוח הסתכל בי בעין חודרת, ויפן אלי בקול רועד מסערת-הנפש ובהברות ממושכות ומקומעות (ואני הורגתי עד אז לשמוע את הסופר, כשהוא מדבר בשפה ברורה בנחת ובנעימה): "בריינין, הנני תפיץ למסור לך שיחה אחת ביני ובין אחד הסופרים בשפה היהודית, סופר מצוין בידיעותיו ומפורסם בקרב המשכילים וגם בקרב ההמונים". ואתה, בריינין, רשום-נא בפנקסך את היום, את השעה ואת המקום, אשר בהם שמעת את הדברים היוצאים עתה מפי: בראשית המלחמה, כאשר החלו לבוא במכתבי-העתים ידיעות תכופות, כי פקדי חיל הרוסים בפולין קברו יהודים חיים, או המיתום על-ידי תליה ותניקה (בין הנתלים והנחנקים היו גם רבנים וקנים) על הערילה, כי מרגלים הם, תבין מעצמך, עד כמה הרגיו השמועות הנוראות האלה את לבי, לב יהודי, שבמקרה לא נמצא בין אלה האדום, שנגזר גורלם להיות בתחום מערכות-המלחמה, לא יכולתי למצוא מנוחה לנפשי ושנתי נדרה בלילות, בכל אשר הלכתי, בכל אשר עשיתי וגם בחלומי ראיתי לפני יהודים וקנים תלויים על העץ, או נחנקים וקרועים לגזרים, לא יכולתי לגרש מנגד עיני את המחזה של יהודים קבורים חיים לעיני בנייהם או הוריהם, וכך זה בשביל ערילה נוראה, שבדו בזדון רוצחי נפש מלכם, באותם הימים נפגשתי עם אותו הסופר היהודי, נתגלגלה השיחה בינינו על-דבר אותם הכלכלים הנוראים, אשר לזכרם יתפלץ כל לב גם לאחרי מאות שנה, ומה השתוממתי לשמוע באוזני מפי אותו הסופר כדברים האלה: "בלבולים, בלבולים, - מי יודע אם אין קצת, ואולי יותר מקצת אמת באותם הכלכלים; בודאי נמצאו יהודים ידועים, שנתפשו

בחטאם, חטא המרגלים". דברים נוראים כאלה, שראוי לקרוע עליהם, שמעתי אני, עבדך, העומד לפניך ביום ה' לחודש יוני, שנת 1915, בשעה השביעית וחצי בבוקר בעיר מונטריאל, - שמעתי מפורש מפי סופר יהודי! שומו שמים - יהודים מרגלים! שקר הדבר, לא היה אף יהודי מרגל אחד! יודע אנכי את היהודים שלנו, יודע אנכי את חיייהם מלידתם עד קבורתם, יודע אנכי לאיזה עונות ופשעים הם מוכשרים על-פי טבע ברייתם, על פי תנאי קיומם הקשים, עונות ופשעים, הבאים מקלות-דעת או מהכרח ואונס, אולם לתועבה נוראה כזו: להיות מרגלים בשעת מלחמה וחירום ולהביא בסכנה את ארץ מולדתם ואת כל אחיהם - לזה אינו מסוגל גם הפחות שבפחותים, גם המנוול שבמנוולים, לא, היהודי, שלא המיר דתו, שלא בגד בעמו, אינו מסוגל בשום אופן שבכוחם להיות מרגל בשעת המלחמה. כל היהודים שנתלו וכל אותם היהודים המומתים במיתות משונות על-ידי פקדי החיל, שונאינו בנפש, - כל האמללים האלה היו נפשות נקיות וטהורות, קדושים שהומתו בעצת השטן, כדי להטיף חשד על כל בני עמנו ולהצדיק את כל הנבלות הנוראות ואת כל הענויים האיומים, אשר יעשו בהם עוסרי-ישראל, כדי לכסות על מפתנו של חיל רוסיה וכדי להפיץ את השמועה בכל העולם כולו, כי רק היהודים אשמים בכל אלה, בליטה שעבר עליה על לבי זכרון הדברים הנוראים, אשר שמעתי מפורש (שלום עליכם הטעים בכל פעם בהטעמה מיוחדת את המלה "מפורש") מפי אותו הסופר היהודי - ותדד שנתי מעיני, לא יכולתי להשקיט סערת רוחי, בחשבי עוד הפעם ועוד הפעם במיב הוראתם של הדברים האלו, סמרו שערות בשרי אחת לאחת, שוה-נא בנפשך: סופר יהודי, ונוסף לזה לאומי נלהב, מאמין בסתר לבבו, כי יש אמת, לו גם רק חלק אחד, בכלכלים הנוראים של ה"מאות השחורות" - הלאות מין האדם! סופר יהודי - והוא מאמין, כי היו בפולין יהודים מרגלים בשעת המלחמה! לא, סופרים ולאומיים כאלה אינם יודעים כלל את היהודים, את אופיהם, את רוחם ונפשם, סופרים כאלה, שבאו אלינו מעולם זר ושנתחנכו על ברכי ספרות לועזית, בלעו בקרבם, שלא מדעתם ושלא ברצונם, מנה יפה מהארס והרעל של שנאת העמים אלינו, השנאה הגלויה והנסתרה, כמה שלא ישתדלו הסופרים האלה לפלוט מקרבם ארס זה, אין הדבר עולה בידם למרק את נפשם לגמרי מנטפי הרעל הזה, בכל אופן ריחו נודף לעולם" (*).

שלום עליכם מסר לי את כל הדברים המובאים בהתרגשות-נפש, בעמדו נשען בידו אל השלחן, המלים יצאו מפיו כמעט ספורות ושקולות, ובדברו את הדברים האלה, כבדה עליו נשימתו, הכרתי בפניו, שלא על נקלה החליט בנפשו למסור לי את השיחה האמורה, אחרי הדברים האלה רווח לו להסופר, כאלו התגלגלה אבן כבדה מעל לבו ופניו אורו כעמ.

ובאותה שעה נגלה אלי שלום-עליכם, שלא במתכוון, בצורה חדשה, שלא שערתייה מראש, מסוה הליצנות הקלה, שהיה לו למגן בפני הבריות הסקרניות, נפל הפעם מעל פניו העגומים והזעומים, הפעם דברה נפשו בשפתו הפנימית, שהיתה נקיה מאבק התוללים, בקולו לא נשמע אף צליל קל של שחוק.

בפגישתי האחרונה עם הסופר המנוח הכרתי בכלל, כי נפשו התעמקה והתעשרה יותר ויותר במשך שבע השנים שלא ראיתיו, האמן והמשורר שבו התרוממו למדרגה יותר גבוהה, זאת הכרתי מספרו "חיי אדם", שיר-השירים שלו, כל אשר קרבה נפשו יותר ויותר אל "פמורי-הציצים" ואל ה"כפחור ופרח" של האמנות והספרות, בשביל האמת הפיוטית, בשביל האמת של התולדה ועל המציאות הממשית בהוה.

(* את הדברים האלה של שלום-עליכם רשמתי בשעתם בפנקסי כמעט מלה במלה, והיום אני חושב לי לחובה לפרסמם בדפוס, כי נראה לי, שכך היה רצונו של השכיב-מרע, ר. ב.

שלום-עליכם לא קרא את הסופר בשמו המפורש, אבל מתוך רמזו דבריו הבינותי מעצמי למי הוא מכוון, אף כי לא שאלתי את פי המנוח, אם נכונה השערתי, ר. ב.

משמחה פנימית אל עדת הילדים, שהקיפוהו מכל עבר ברוב חיבה וגייל. הילדים שרו לכבודו שירי-עם וגם הקריאו לפניו על-פה מקומות אחדים מכתביו, ביחוד מצוירי הילדים, הסופר הטח אוון קשבת לכל הגה, היוצא מפי הילדים, ופניו אורו, הוא שכח את כל מכאוביו ולא הרגיש בהם עוד. הילדים, שזכו לראות בעיניהם העליונות את פני הסופר הגדול, שהיה בעיניהם ביצור נעלה, אשר קסם לפניהם עולם יפה ומלא ילדות יהודית, נמלאו רגשי גיל ואושר ולא היה קץ לשמחתם, והילדים המאושרים האצילו מאשרם ומחדותם גם על הסופר, שלפני שעה מועטה התאבק עם מר המות. הסופר שאר בפנים שוחקות שאריות שונות את הילדים, אשר קרבו אליו, בסקורה מהירה אחת הכיר והכדיל את הילדים, שהצמיגו באיזה כשרון מיוחד, ויאר אליהם את פניו הדולניים, על אחד הילדים, בעל שערות אדומות ופנים צוהלות, הראה לי באצבעו ויאמר: „מובטחני, שיהיה למספר מעשיות בישראל“.

בראותי את שלום-עליכם בחברת הילדים העליונים תחת כפת שמי התכלת הכרתי בו, כי רוח הילדות שבה אליו ותחי נפשו, ובכל פעם אשר היטיבו הילדים לומר ולהטעים בנעימה את אחד משירי-העם התמימים, נמלא לבו רגשי-גיל, הטבע, הילדים ושירי-עם, — כמה קרובים, כמה חביבים היו שלשת הדברים האלה על נפשו!

אם גלה שלום-עליכם כשרון חדש ורענן בספרות היהודית, היה שמח על זה, בכל פעם אשר הזכרתי שמו של הסופר יצחק רייז (משה נאדיר) בפני שלום-עליכם, היה מרבה להלל ולשבח את כשרונו הליצני, את כח-המצאתו ועושר שפתו, פעם אחת קרא שלום-עליכם לפני את אחד הפיליטונים של משה נאדיר, ובהקראתו המצינה הטעים באופן מיוחד את כל העוקצים והחדודים, ההוללות והשובבות שבדברי הסופר והמהתלל. הדברים נראו כחדשים בעיני, אחרי שמעי אותם מפי המנוח. הוא נפח בהקראתו נשמת חיים בכל ניב וניב, שיצא מעטו של נאדיר, בכלל התיחס בעין יפה ובחיבה יתירה אל הסופרים המתחילים, אם הכיר בהם סימני כשרון אמתי, עינו לא היתה צרה אף באחד מסופרינו, בכל אחד מהם בקש ומצא מעלות ויתרונות אחרים.

שלום-עליכם היה מדבר תמיד על אדות „מנחם מנדיל“ מיהופיץ ועל-אדות „טוביה החולב“ ועל-אדות העיירה „כתריאליבקה“ בעל נפשות חיות וקיימות באמת וכעל עיר שישנה במציאות.

וצריך לציין עובדה זו: הנפשות מנחם-מנדיל מיהופיץ וטוביה החולב הם נודעים ומפורסמים בקרב הקהל היהודי הרבה יותר מסופרים ועסקנים, מעשירים וממציאים ידועים חיים, או שחיו באמת, והעיר הכדויה „כתריאליבקה“ מפורסמת בישראל הרבה יותר משמותיהן של ערים רבות וגדולות, הבנויות על תלן.

שלום-עליכם ידע את רוב ציוריו ורשימותיו כמעט על-פה, כי חלק מנפשו היו, בכל מקום שהלך ונדד הסופר, גלתה כתריאליבקה עמו, ובה היה חי גם בהיותו בניוורק או בטרלין, בפאריז או בניואה, פעם אחת גלה לפני את אדיר האצו, כי כתביו יהיו מתורגמים בשפה האנגלית, מתאווה היה לתפוס מקום-כבוד בקרב ההומוריסטים האנגליים, שידע להוקירם כראוי.

בשיחה אחת הגיד לי שלום-עליכם כדברים האלה: „בילדותי בקשתי אוצר והאמנתי, כי מצוא אמצאנו, בשנות עמידתי לבש האוצר המבוקש צורה חדשה: צורת מצנט יהודי, אשר יתן לי די כסף להוציא את כל כתבי במהדורה יפה, האמנתי וקיותי כל הימים, כי מצנט כזה ימצא לי בין עשירינו האדירים, אולם בשנות-חיי האחרונות

ועוד מומנט אחד מימי שבתו של שלום-עליכם בביתי עשה עלי רושם חזק, שלא ימחה לעולם מלבי, בערב אחד יצאתי עם הסופר המנוח לטייל לא רחוק מ„הר המלך“ במישור רחב ונחמד, בין שדרות עצים ובין ערוגות פרחים, שקט ודממה מסביב, האויר היה רוח ריחות בשמים, השמים מעל ראשינו היו זרועים כוכבים, שעה של חדוה פנימית היתה לו להסופר המנוח, למרות מכאובי גופו, אשר לא הרפו ממנו, שעה קדושה של צניחוה ופריחה במעמקי נפשו היתה לו לבן-לויית, הוא הרבה לדבר, לספר, להתלוצץ ולחקות קולותיהם של סופרים ידועים וגם את תנועותיהם באופן נפלא, פתאם הפסיק את הבדיחות ואת ה„ספורים-שעשועים“, אשר זרמו מתוך פיו בלעג קל, אחרי דומיה מועטה החל הסופר לספר לי בנדות ובנעימה (כמעט הייתי אומר: „כבוד ראש“*) מאורע אחד מימי חיי בקיוב, הסופר ירד בימים האלה מנכסיו (על-אדות ימי עשרו, שהיה מפוזר בהם מנכסו גם לסופרים אחרים, לא רמו לי מעולם הסופר אף במלה אחת) ומצבו החמרי היה ברע, צרכי ביתו היו מרובים ומעיינות פרנסתו נסתמו, פרי עטו לא הביא לו כמעט כל שכל, המו"לים והעורכים בימים ההם לא היו נוהגים כלל לשלם שטר-סופרים למי שיהיה, ואם הוציאו את אחד מן הכלל, היו משלמים לו רק פרוטות פרוטות, והנה באחד הימים הקשים ההם היה דרוש לו להביא הביתה רובל אחד לדבר נחוץ ובלתי נדחה, לשוא כתת הסופר את רגליו מבוקר עד ערב — את הרובל לא השיג, בבושת פנים, בנפש נכאה ובלב מלא יגון שב הביתה בידים ריקות, ובאותו ערב כתב שלום-עליכם את אחד מצויריו העליונים, ציור מלא לעג מר ומתלולת חריפות, שעד היום, בהקראו בקהל רב, ישמח כל נפש ויבדה כל דעת, באמנות רבה וברוח מלא צער מסותר, צער מהול בלעג שנון, לעג נוקב ויורד עד תהום הנפש, מסר לי הסופר את כל הפרטים ופרטי הפרטים של אותו המאורע המעציב, ומתוך אותו המאורע נתברר לי, בכמה עמל ויגון, בכמה צער ומלחמה קשה בעד הקיום כתב הסופר את אשר כתב ויצר מה שיצר להנאתם ולשמחתם של הבריות, ספור-המאורע הנזכר, שהתפרץ מלבו ומפיו בשעה של התעוררות הרוח, היה לו להסופר כעין ודוי פנימי וחרישי, ועוד הפעם ראיתי את הסופר המנוח בצורתו העגומה, בצורה של לוחם כביר ומשורר בחסד-אלהים — שכל המעצורים והמכשולים העצומים, שהיו פזורים על דרכו בחיים, לא עצרו כח להוביש מעין יצירתו אף ליום אחד, — בצורתו האמתית, מבלי כל מסוה עליה.

בהיות שלום-עליכם במונטריאל נקהלו לכבודו מאות אחדות של ילדים וילדות, מבית-הספר הלאומי-הרדיקלי, על ראש „הר המלך“, ובאותו יום תקפו עליו מכאובי גופו במדה בלתי-מצויה, אף כי התאמץ להסתירם מעין רואים, קשה היתה עליו הישיבה, ומה גם ההליכה והתנועה ממקום למקום, אולם כשבאו אליו אחדים מן המורים לקחת אותו במרכבה אל ראש ההר, למען יקדמו הילדים את פניו במרכבה, הבלגי על מכאוביו ונתרצה לעבור בעגלה את הדרך המלאה הדורים ומעקשים, לבד יבייש את פני הילדים ולבד יגרום להם צער, אם ישאר בביתו ולא יראו את פניו ב„יום טוב“ שעשו לכבודו, לויית את הסופר בדרכו זו, וקשה היה עלי לראותו בשעת מלמלתו זו, שהסבה לו יסורים ומכאובים, למרות שהתענג על הדר הטבע ולמרות החדודים שנורקו מפיו, אולם כבוא שלום-עליכם אל המקום, ששם נועדו הילדים והילדות, ובשמעו את קול תרועתם לקראתו, נשתנו פניו למובה והיה כמעט לילד בין הילדים, הסופר ישב על ספסל והתבונן בעינים נוצצות, בפנים מסבירות ומבהיקות

(* לא אשתמש במקום זה במלה „רצינות“, שהיתה שנואה על הסופר המנוח ומנוחכה בעיניו, ר. ב.

נגלה לי המצננט המקווה בדמות העם, ההמון הגדול, הקונה את ספרי
במדה מרובה".

באותם הימים שישב הסופר המנוח במחיצתי, כל־כך קרוב אלי
במקום, נתקרבתי אליו גם ברוחי. הוא נגלה לפני פעמים אחדות בצורתו
האמתית, וערכו נתעלה בעיני.
נויורק.

